

LOODUSTEADUSALA SÕNAVARA
O. W. MASINGUL

Valve-Liivi Kingisepp

19. sajandi esimese veerandi silmapaistva keelemehe Otto Wilhelm Masingu sõnavara pakkus uut ja tähelepanuväärset oma kassaegsetele ja on olnud eesti keele sõnavara uurijatele huvipakkuv tänapäevani. Eesti nõudlikuma populaarteadusliku kirjanduse rajajana seadis ta eesmärgiks talupojas huvi äratada välismaailma ja looduse vastu, talle uusi teadmisi anda. Ühtlasi sai Masing teerajajaks eesti loodusteadusala sõnavara kujunemisel.

Käesolevaga tutvustatakse lugejat selle osaga Masingu poolt kasutatud loodusteadusala sõnavarast, mis 19. sajandi esimese veerandi trükisõnas oli uudne ja mille säilimine tänapäeva keeles viitab selle tarvitaja heale rahvakeeletunmisele ja keeleandele. Vaatluse alla võetud kõigepealt need Masingu kirjatöödes leiduvad sõnad, mis ei esine Hupeli sõnaraamatu II trükis (1818) ega selle täienduseks "Beiträge" avaldatud sõnavarakogudes. Nisuguseid sõnu Masingu kirjatöödest registreeriti juba tema eluajal ja avaldati õige hulgaliselt "Beiträge" eri vihikuis. Nii näiteks on ainult "Pühhapäwa Wahhe-luggemistest" välja kirjutatud ligi 700 sõna. Et vaatlusalust sõnamaterjali mitte liiga suureks ajada, on valiku kriteeriumi piiratud. Kõrvale on jäetud nisugused liitsõnad, mille kumbki komponent on säilitanud oma põhitähenduse ega ole oskussõna funktsioonis, nagu näiteks karupoeg, kanepiseeme, kapsataim, varbaküüs jt. Niisiis on vaatluse alla võetud uued liitsõnad, tuletised, oskussõna funktsioonis liitsõnad ja sõnühendid ning ka mõned Hupeli sõnaraamatuga ühised, kuid tänapäeva kirjakeeles vähem tuntud murdesõnad, mis iseloomustavad Masingu sõnavara murdelist külge.

Loodusteadusala sõnavara on sedeldatud järgmistest

O. W. Masingu väljaannetest: "Ehstnische Originalblätter für Deutsche" (1816), "ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele" (1795), "Pühapäeva Wahhe-luggemissed" (1818), "Täielinne ABD-Ramat, kust makele luggemist õiete õppida" (1823) ja "Marahwa Nädala-Lehhe" kõik neli aastakäiku (1821-1823, 1825). Kasutada on olnud ka A. Kase käsikirjaline sõnakogu Masingu sõnavarast.

Väljavalitud sõnad on rühmitatud teadusalade kaupa, kusjuures teadusalast saame rääkida vaid tingimisi, sest loodusteaduste klassifikatsioon 150 aastat tagasi oli õige algeline. Vaatluse alla ei tule arvutamise ja inimese kehaehituse ja elutalitlusega seotud sõnad, mis väärivad omaette artiklit. Pärast temaatilist ülevaadet järgneb keeleline analüüs. Sõnade saksakeelne vaste esitatakse sõna järel siis, kui seda on Masing ise tekstis kasutanud. Sellise märkuse olemasolu viitab antud sõna uudsusele, tundmatusele omaaegses eesti kirjakeeles.

Täheteaduse valdkonda kuuluvad sõnad on Rootsi odda e. varras 'Orioni tähtkuju'; sõnnisilm, walge kabbo, idda kabbo e. idda tule kabbo kõik tähenduses 'Sõnni tähtkuju'. Üksikute tähtede nimetused, nagu põhja nael e. põhjatäht 'Polarstern'. Tähtkuju asemel kasutab Masing väljendit tähhe trop. Taeva laotuse all nähtavaid tähtkujusid jaotab ta kahte "seltsi": "planetike, se on: neid õöldakse käiwad tähhed ollewad" (MN 22, 77) ja seiwad tähhed, seega 'kinnistähed'.

Meteoori nimetuseks on Masingul tulekiwi 'tuulekivi', tullepal, komeeti tähistab sabbaga ~ sawwaga täht. "Se, mis meie kui suurt tulle palli õhtuti, ehk ka õe ajal ni saggedaste kõrge taewa al tulle käes näme lendwad, ja sedda pishännaks nimmetame, on sured, märatumad, ja tullised kiwid, mis sure ruttoga lendwad" (MN 21, 14). "Kui nisuggune tulekiwi üllewele lõhkeb, siis tullewad ikka, mis sured, lõhked on, tullised ja kumad mahha, ja mis kiwi prüggi on" (MN 21, 15).

Taeva laotuse uuri ja on taewakatsja, taewatundja, tähetundja, tähtkatsja mees. Koht, kus taevavägede liikumist ja tegevust jälgitakse, on tähtkatsja hone, ka tähtkatsja torn. Nõu ehk riista, mille abil taevakatsuja laotust vaatleb, nimetab Masing tähtkatsja-kiikriks ja pitksilmaks 'Fernrohr'. Ka sõna rakett on talle tuttav: "ilmus kõrraga üks

suur tulle pal põhjatähhe liggidal, mis ellendades sure rutoga, kui üks nool, ehk kui üks raket, õhto pole lendis, ja kumawad wiru ennese tahha jättis" (MN 22, 81).

Maateadus-alasest sõnavarast nimetagem järgmisi: leit-sew mawöe 'troopikavöönd'; majaggu 'maailmajagu'; ma wöe 'ekvaator'; põhjatip 'põhjanaba'; päwapöör 'päevapöörijoom'. Looduslike pinnavormide nimetused sare selts e. sarestik 'Inselgruppen, Archipel'; maninna 'poolsaar'; liwa ninna e. liwa rind; laid 'leetseljak, liivamadalik'; merre kael e. merrekitsus 'Meerbusen'; karri 'Rief', millele Masing annab järgmise seletuse: "Karrid on sesuggused maddalad merre kõhhad ehk weemaddalused, kus põhhi al rahkane, kiwwine, pae-ne ehk kaljone" (EOB, 35). jäemerri; jõema 'jõgikond'; ke-wawee hallikas e. Geiser; ka sojawee hallikas; liwamerri 'kõrb'; maa korsten 'vulkaan'; tullemäggi e. tullepurskav mäggi; lawa, millele on antud seletus: "Sedda kiwwi, mis tulle purskawad mäed ... sullalt väljakedawad, nimmetakse Lawaks" (PVL, 40). kooldojõggi 'umbekasvanud jõeosa'; mud-dajärw; weelauk 'väike veekogu rabas, laugas'; rabbastik 'rabaala'; padrikmaa 'risustunud metsaga kaetud ala'; radikmaa 'savine, kuiv ja kõva maa'. Ilmakaare nimetusena esi-neb Masingul tulenurk 'Windstriche', ta kasutab sõnu kompass ja magnet.

Loodusnähtuste nimetused: killutaw, põlletaw, sullataw wälk 'välgu eri omadused'; taewa wehtlemised e. wirmalised, mis mõnes tekstis on nimetatud ka wirwendamised; walwenda-mine 'helendus, sätenodus, sära, virmaliste valgus, electrisches Leuchten', mis põhjamaal niipalju valgust annab, et inimesed sellitawad, s. o. näevad oma toimetusi teha. Kiwwirahhe, kiwwisaddu; liwatuisk; rahheraju 'Hagelschlag'; taewatulluke, taewa wäggi 'äike'; wessipask e. weepüks. Palawat ja kuiva kõrbetuult nimetab Masing Samieliks. Lumelavil-i tähenduses esinevad lumme-laskmed 'Roll-Lavinen' ja lum-meweemed 'Sturz-Lavinen'; iggavene lummi 'igilumi'. Loodusnähtusi mõõtvaist vahendeist leiduvad Masingu töödes il-ma-klasid 'Baromeeter', suursilm 'luup' ja termometer e. so-jänäitaja.

Maavarade ja muude loodusvarade nimetustest märkigem järgmisi: "Bernstein on üks kõllane, wägga selge ja kõwwa

merre waik" (MN 22, 86); kiwwisool 'kivim, mineraal'; kiwwisüssi e. süssikiwwi 'Steinkohlen'; maawaik, mäewaik, nahwta; merrelimma 'meremuda'; pruunsüssi 'Braunkohlen'; rahk e. kruus; raudkaljo 'graniit'; siggitaw 'Mergel'. Maavarad on Masingul maast kaewatawad asjad, mineraalid maassündiwad asjad. Kulla, hõbeda, vase, raua ja tina ühendab ta ühe nimetuse metal alla. Maavarade kaevandaja mägedes kannab nime mäemees 'Bergleute'.

Rahvaste nimedest leiduvad Arabia, Armenia, Wönikia 'foinikia', Hotentoti rahwas, Inglismees 'inglane', Itali, Jakuti, Kalmuki 'kalmõki', Kahwri rahwas. "Asia-maal on üks kaunis suur ja perrekas rahwas, mis ennast Kirjisiks ehk Kirjisi rahwaks nimetab" (MN 25, 150). "Kuramaal ellab se rahwas, keda kül Kura rahwaks nimmetakse, agga kes muud ep oile, kui Lätti rahwas" (MN 23, 28). Oma nädalalehes mainib Masing esimesena mitmeid soome-ugri rahvaid, nagu Karela rahwas e. kareltsid, karjalised 'karjalased', Olontsi rahwas, Ostiago, Permi, Tseremisi, Woguli rahwas. Juttu on laplaestest e. lappo rahwast, Moldawi, Mongoli, murjani, Litwani 'leedu', Tshuvassi, Tungusi jt. rahvastest. Rohkesti on ka kohanimesid, mida käesolevas pole jälgitud.

"Pühhapäwa Wahhe-luggemistest" leiame huvitavaid kalliskivide nimetusi, paralleelselt rahvusvaheliste nimetustega vanu, piiblisti kasutatud heebreakeelseid sünonüüme, nagu Alam e. Ametist 'ametüst'; Sebo e. Aggat 'ahhaat'; Lesem e. Hiat-sint 'hüatsint'; Jasp e. Jaspig; Odem e. Karniol 'karneool'; Nowek e. Rubbin 'rubiin'; Soam e. Oniks 'oonüks'; Parek e. Smaragt 'smaragd'; Pit e. Topas 'topaas'; Sawir e. Sahwir 'safiir'; Tarsis e. Türkis 'türkiis'; Temant, kusjuures Masing lisab ka seletuse: "Temanti emmaks hütakse se koor, mis selle kiwwi ümber"(PVL,55).Siinsesse loetelusse võib lisada veel kristalli ja asbesti e. kiwwikanga.

Üldse on Masingu populaarteaduslikes väljaannetes geograafia sõnavara ulatuslik ja mitmekülgne, oma aja kirjakeelt oluliselt rikaastav. See kinnitab J. Peegli mõtet varasema eesti ajakirjanduse suurest mõjust lugeja geograafia-alaste teadmistete avardamisel.¹

¹ J. Peegel, Varasema eesti ajakirjanduse osast lugeja geograafilise horisondi avardamisel. - IV eesti raamatuteaduse konverentsi ettekannete teesid, Tartu 1969.

Keemiliste ühendite ja ainete nimetustest võiks tuua näiteks Arabia Gummi 'kummiaraabik'; Inglis Witriil e. Inglis kübbaramust 'rauavitriol'; kiindrus e. sapamust 'teat. must värv'; gips; lambi elli 'petrooleum'; moskoad e. liiw-suhkur e. suhkru-liiw 'toorsuhkur'; maarjajäe-wessi; magnesia; o-kolong e. ungriwasser 'odekolonn, lõhnavesi'; potas 'kaaliumkarbonaat'; salmiak-piritus 'viinapiiritus?'; silmakiwwi 'vasevitriol'; tulli aur 'põlev gaas'; tökkat 'kasetõrv'; wihhamuld 'mõrumuld, Bittererde'. Mitme aine ühend on Masingul seggadus 'segu'.

Loomade ja taimede nimetused. Arvatakse, et Masingu esitatud loomariigi klassifikatsioon lähtub Linnést.² Loomi liigitab ta seitsmesse rühma: "1. Immetawad (Säugethiere); 2. Linnud; 3. Kallad; 4. Kahhepaiksed (Amphibien); 5. Maksud (Insekten); 6. Romajad (Gewürme); 7. Mäggara selsilised (Mikroskopthiere)" (MN 23, 267). Lähtugem meilegi elusloodusega seotud sõnade vaatlemisel samast jaotusest.

Loomade ja nende kehaosade nimetustest mainigem soja ma ellajaid, s. o. lõunamaa loomi, nende seas ahwi. Masing selgitab ahvide liike üksikasjaliselt: "Se mis keigesuremad suggu, on Uranutan; temmal on parraja mehhe pitkus; teine suggu, mis sest essimesseest nattikes maddalam, on Pongo: siis tulleb Pavian, mis hea poisikese kõrgune: wi-maks need wähhemad, mis Mhärkassiks kutsutakse. Keik need nimetud seltsid koggutakse ühe nimme alla, ja öldakse need Ahwid ollewad" (PVL, 133). Ihneumon 'vaaraorott'; pardel 'panter, leopard'; sarwtald 'elevandi paks jalatald'.

"Põhja ma ellajad on walge põhja e. jäe karru, mis üks hirmus ja suur kiskjas on" (MN 23, 171); põhja pödder 'Remthier', kes on meie maal "talwel kül priske, suwwel agga kidduw ja ärragi lõpnud" (PVL, 11). Tema säärel on wibbolu 'pindluu', millest laplased õmblusõelu valmistavast; sawwer-mu 'saarmas'; argal e. kaljokits. On juttu uppujaid päästvast Futlandi koerast 'njuufaundlandi koeratõust', puudlist, rakikegest 'mingist väiksemast koerast'.

Koduloomadest on Masingul sageli kõne all mitmesugused lambatõud: kirjisi, merino, põhjama e. ma-lammas, raswasab-

² J. Peegel, Eesti ajakirjanduse algus, Tallinn 1966, lk. 47.

ba, Saksama ja Spanja ma lammag. Jutustatakse nuum- ja tap-
pilojustest, kelleks on serkas ~ sirkas ~ sirgas 'tserkessi,
ukraina härg', tõuras 'veis, lojus'. Hobusekari on tabbun
'tabuun'.

Linnunimesid ja nende elutegevusega ühenduses olevaid sõnu jäi vähe sõelale. Nimetada võib järgmisi: kakkerdaja 'kaur'; metkanna; tikkas 'tik, suur kirjurähn', kelle keele otsas on "pissikene terraw kisk ehk wastus 'Wiederhaaken'".

Kahepaiksed ja roomajad saavad Masingult seletuse: "kah-
hepaiksed (Amphibien) need on need, mis kuiwa maa peäl, ning
ka wee asset peawad ja ellawad" (MN 23, 367). "Boa on kõige-
surem mao suggu maa peäl" (MN 25, 279). "Ta lasseb kola 'ila'
suust omma sagi peäle, teeb tedda sellega umblibbedaka, ja
siis nelab sedda kõrraga mahha" (PVL, 133). "Se hirmus loom,
kedda Krokodilliks kutsutakse, on üks suur sissalik, mis kah-
hekea silda pitk on, ja Egiptuse, Ahwrika ja India-ma jõgge-
des asset peab" (PVL, 104). Nõmmik 'mingi rästik', 'die
Feuerschlange'. Leidub ka seletus "Nõmmik, on meie ma maddu-
de kõige wihhasem suggu, ja palju wihhasem kui waskmaddu 'die
Blindschleiche'" (MN 23, 360).

Kalanimedest märkigem haid, kes haarab oma saagi sulis-
te 'hammastiku' vahele; harjuse-kalla 'ärn'; killoräime, mõe-
ga-kalla e. mõega-meest 'mõõkkala', 'Schwertfisch'; mereelu-
kat hüdrat. Kalanimede kasutamisel näib Masing oluliselt toe-
tuwat Hupeli sõnaraamatu andmetele, 22-st Masingul regist-
reeritud kalanimest on 18 Hupelil olemas.

Putukate, nende kehaosade ja teiste alamate liikide
esindajatest pakuvad huvi järgmised: jõe- e. merre mussel,
perlmussel "Perlid ... ep olle mitte innimesse tehtud, waid
kaswawad ja sünniwad issisuggu konnakarpides, mis Perlmusliks
nimetakse. Need sinnatsed on jõe- ehk merre muslid" (PVL,
60). Skorpion; termiit e. walge sippelgas; hommikuma kilid
Agabi, Jeleki ja Selawi lind; liblika tang 'liblikamuna';
mardlane 'mardikas'; putk 'iminapp, imitoru'; roisk 'vigel,
ussike'; sidikedraja, sidiliblikas, sidius; tagguja e. sei-
na-tõuk; tuppet loma 'nukkuma', 'verpuppen'; uimuma 'uimaseks

jääma, talveunne jääma'; tõuga-tup 'tõugu nukk'. Kõik putukad koondab Masing massakate nime alla ja iseloomustab neid selliselt: "mis kui vähemad ellajad, Jummalast ligetega ehitud; olgu neil siwad, jallad, sarwed (Fühlhörner), nokkad (Rüssel), putked (Saugrüssel), nõelad (Stachel), ehk muud soddasarnast olleks antud" (MN 23, 371).

Leiame ka elusorganismidega seotud üldisemaid mõisteid, nagu peaüddi 'peaaju'; mele e. tundmise pael 'närv'; kontmees e. kuivik 'skelett'. Loodusteadlane on Masingul lõdud asjade tundja. Masingu kirjatoodes esinev elusloodusega seotud sõnavara sisaldab hulgaliselt selliseid sõnu ja sõnaühendeid, mida varasemas kirjakeeles pole kasutatud.

Taimeriigist pakuvad huvi mitmesuguste lõunamaiste puude ja nende viljade nimetused: ananassi-pu; appelsin; Areka-pu 'areekapalm'; Tatlipalm 'datlipalm'; kanneli-pu 'kaneelipuu'; kastani pu; kokos-palm, kokospähkel; platani-pu; Kohwi-pu; Leiwapu, mille kohta Masing lisab: "Õiguse polest on temma selle nimme sanud, mis innimesed temmale andnud, sest et selged leiba kasvatab. Tema kannab sured pumbud, mis suremad kui meie parrajad melonid, ja vähemad kui suremad kürbissed" (PVL, 83); mandlipu; Mori pu 'mooruspuu'; Sago, sagopalm; Sidronipu; Tee pu. Kodumaistest taimedest hundi-pajo ja siit hundi-pajo põsastik. Muudest taimedest põdrasammel e. põdra rohhi; kress, mis kasvab koos põdrasamblikuga; siggur; tutter 'tuder'. Taimeriigi valdkonnast esinevad veel sõnad istandus, istutus 'istik'; pahk 'mõhn, kühn puul'; tamme-lehhe pahk 'Galläpfel'; raostik; wessiwõssu; wõssustik 'võssustik', roostik.

Aedviljade nimetustest mainigem ellinaerist 'Rübsaam', lantut 'kaalikat', pumpu, pumbut 'kõrvitsat'; ilupuudest leidub seren 'sirel', millest saab kasvatada ellawad aeda e. sihhiseina 'hekki'. Lilledest nartsis ja saranna, mis on Masingu seletust mööda nartsissi taoline taim. On kuivik, kuivak 'kuivanud puu, hagu, raag'; suhkru-ossi e. suhkru-pilli-roog; pilliro kelmenahk 'innere Haut des Schilfes'.

Kirjas Rosenplänterile 26. märtsist 1822³ kurdab Masing selle üle, et taimede nimesid on maakeeles väga palju ja eri

³ O. W. Masing J. H. Rosenplänterile 26. III 1822. KM KO, reg. 1950/37.

maakohtades nimetatakse samu taimi erinevalt. Ühtlasi tunnistab ta, et on botaanikas nõrk. Sellest siis ka suhteliselt tagasihoidlik taimenimede hulk.

Ühtekokku on loodusteaduste valdkonda kuuluvaid uusi sõnu ja sõnaühendeid 300 piires. Missuguse päritoluga need on, kuivõrd on Masing ise oskussõnu loonud? Neile küsimustele püütakse järgnevalt valgust heita. Arvestada tuleb aga seda, et hinnangud Masingu osale meie sõnavara rikastamisel ei saa olla lõplikud, sest Masingu-eelse kirjanduse kogu sõnavara pole registreeritud.

Kaaluks osa moodustavad neist võõra päritoluga sõnad, mis erinevad nii laenu suuna kui ka vanuse poolest. 19. sajandi alguse eesti kirjakeeles puudusid paljude mõistete märkimiseks oma sõnad ja Masing oli õige agar võõrsõnade kasutaja. Teoses "Ehstnische Originalblätter für Deutsche" lk. 39 kirjutab ta: "Ei sest olle wigga, et keel keelt aitab; wait enneminne sedda monnest kohhast heaks tulleb kita, sest sennest kassu ühhele ja tõisele pole langeb". Niisuguseks maakeele aitajaks oli Masingu kasutuses, kes valdas mitmeid keeli, kõigepealt saksa keel. Saksa keele eeskujul võtab ta meie kirjakeeles tarvitusele hulgaliselt rahvusvaheliselt tuntud võõrsõnu, nagu ananassipuu, asbest, argali, berstein, boa, hai, kastan, kips, kompass, kookospalm, kristall, kress, krokodill, laava, magnet, magneesia, metall, moskobaad, nafta, nartsiss, orangutan, paavian, planeet, plataanipuu, poeta, puudel, rakett, saagopalm, skorpion, termiit, termometer. Enamik neist on Wiedemann võtnud võõrsõnana märgistatult oma eesti-saksa sõnaraamatusse (1893).

Loodusteadusala sõnade hulgas on Masingul niisuguseid saksa päritoluga sõnu, mis pole kirjakeelde püsima jäänud, nagu näiteks krüünspann 'vaserooste', mussel, pardel, seidewasser, ungriswasser jt.

Masing kasutab võõrsõnu areekapuu, hüdra, ihneumon, meriino, njuufaundlandi koer, odekolonn küll mõnevõrra teistsuguse häälikulise kujuga, kuid sõnad ise püsivad kirjakeeles tänapäevani. Wiedemanni sõnaraamatust need puuduvad.

Vähäriskivide rahvusvaheliselt tuntud nimetuste kõrval kasutab Masing heebreakeelse algupäraga sünonüüme: Alam, Sebo, Jasp, Lesem, Odem, Nowek, Soam, Parek, Pit, Tarsis jt. Sama päritoluga on hommikumaa kilidid Agadi, Jeleki, Selawi

lind. Heebreakeelsete sõnade päritolu meie keeles on selgitanud P. Ariste⁴.

Võõra päritoluga sõnade hulgas on laene ka vene keelest, eeskätt rahvaste nimed kalmuki, karela, kareltsid, kirjisi, litwani, moldawi, mongoli jt. Lisaks mõned eesti murreteski tuntud vene laensõnad serkas ~ sirkas ~ sirgas, seren 'sirel', tabun.

Teiseks kasutab Masing murdesõnu. Kuigi ta oli seisukohal, et väärkast kirjakeelest tuleb eraldada need kohalikud erinevused, mida mõistetakse ainult seal, kust nad pärit on, leiame tema tööst kitsalt ühe murdepiirkonna sõnu, eelkõige ida- ja kirde-eesti rannikumurdele omaseid. Masingu eesti keele oskus tuginebki neis piirkonnis kõneldavaile murrakuile, sest sünnikodu oli tal Lohusuus Torma murraku alal ja ligi 20 aastat töötas ta pastorina Lüganuse ja Viru-Nigula kihelkonnas. Võrdlemine ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekartoteegi andmetega lubab sellisteks pidada järgmisi: lantu 'kaalikas', kasutusel Viru-Nigula ja Vaivara murrakus; nõmmik 'teat. rästik' esineb selles tähenduses ainult Torma murraku alal; pump, pumbu 'kõrvits' kasutusel Torma ja Vaivara murrakus, mujal Lääne- ja Põhja-Eestis tähenduses 'tomp, tükk lõngal', 'ümmargused marjad, kartuli nupud', savermu 'saarmas', mujal Eestis teised häälikulised kujud, nagu saarm, soarm, suarm jt.; selitama 'nägema' esineb selles tähenduses VNg, Lüg, Jõh, Vai, Trm murrakus, mujal teises tähenduses, nagu 'selili olema, pikutama'; 'seletama, selgeks tegema'; 'oskama, mõistma'; tikas 'tikk, suur kirjurähn' tarvituskäiteid on VNg, Jõh, Lüg, Iis, Trm murrakust.

Maakeele põhjalikumaks tundmaõppimiseks võttis Masing ette uurimisretki kaugemalegi kodukihelkonnast. Nagu ta 1816. a.⁵ J. H. Rosenplänterile kirjutab, on ta käinud Järva-, Harju-, Lääne-, Viljandi- ja Tartumaal rahvakeelt kuulamas ja uurimas, et maakeele põhja, s. o. põhjaeesti murrete põhilisi ühisjooni tundma õppida. Vaadeldud loodustea-

⁴ P. Ariste, Hebräische Wörter im Estnischen. - Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz - Festschrift). Berlin 1965, S. 31-38.

⁵ O. W. Masing J. H. Rosenplänterile 24. VIII 1816. KM KO, reg. 1950/37.

dussõnavara hulgas on rohkesti rahvakeelest pärit sõnu, põhjaseesti murdekeelele omaseid. Näiteks kabu 'kohihärg, lojus'; kari 'kaljurahu, kivine madalik meres', kool 'ila', kuivik, kuivak 'kuivanud puu, hagu, raag', laid 'liivamadalik meres', massakas, mardlane 'putukas', pahk 'külm, muhk puul', tutter 'teat. rohttain', rahk 'kruus, kiviprügi'.

Osa sõnu kasutab Masing sellises tähenduses, millele murretes võrdlusmaterjali ei leidu. Näiteks tang 'muna' ühendis liblika tang, tangu heitma. Kirjas J. H. Rosenplänterile 7. aprillist 1818 jutustab ta, et on seda kuulnud Kunda mõisa pargis töötavalt aednikupoisilt. putk sõna kasutamisel tähenduses 'iminapp, imitoru' puudub rahvakeelne taust.

Rahvakeelsed on mitmesugused sõnaühendid ja liitsõnad, nagu sõnnisilm, silmakiwi, harjuse-kalla, tuppet loma, tõugatup, hundipajo, wessiwõssu, tullemäggi, lambi elli, radikmaa jt.

Kolmanda osa vaadeldud loodusteadusala sõnavarast moodustavad sõnad, milles suuremal või vähemal määral on tunda Masingu omaloomingut. Ulatuslikum loodusteaduse mõistete sissetung ja vastava sõnavara loomine toimub küll hiljem, 19. sajandi teisel poolel ja käesoleva sajandi algul, kuid mitmesugustest loodusnähtustest ja võõrastest maadest kirjutamine nõudis Masingult omapoolset täiendust kirjakeele väljendusvõimalustele. Selleks kasutas ta kirjeldavaid liitsõnu, nagu kiwwikangas 'asbest'; ilma-klasid 'baromeeter', maawõe 'ekvaator'; liivameri 'kõrb'; maakorsten 'vulkaan'; maawaik, māewaik 'nafta'; merrelimma 'meremuda'; wessipask, weepüks; sarwtald; sibhisein 'hekk'; wibbõлуу 'pindluu' jt. Mõnikord on need tõlkelaenuid saksa keelest. Tavaliselt märgib ta siis juurde saksakeelse vaste. Teoses "Ehstnische Originalblätter für Deutsche" lk. 47 selgitab ta ise, kuidas ta on loonud sõna waimo põld keeles varem olemasolevate waimo willi, waimo warra ja saksa keele Geistes Feld analoogial. Saksa keele eeskujul loodud tõlkelaenudest võib nimetada kiwwisüssi e. süssikiwi, vrd. sks. die Steinkohlen; mõega-kalla 'mõõkkala' vrd. sks. der Schwertfisch; māemees 'maavarade kaevandaja mägedes' vrd. sks. der Bergmann; sare selts vrd. sks. die Inselgruppe; wihhamuld vrd. sks. die Bittererde jt.

Tihti vajab ta ühe mõiste tähistusena mitut erinevat väl-

jendusvõimalust, näiteks tulekiwi, tullepal 'metoor'; tae-wakatsja, taewatundja, tähhetundja, tähtkatsja mees 'ast-ronoom'; liiwuhkur, subkru-liiw 'toorsuhkur'; põhjakarru, jäekarru; ellaw aed, sihhisein 'hekk'; põdrarohhi, põdra-sammol jt.

On mõisteid, mille väljendamiseks ei leia Masing paremat võimalust kui sisu seletamist mitme sõna ühendi abil. Näiteks maassündiwad asjad 'mineraalid', maast kaewatawad asjad 'maavarad', loodud asjade tundja 'loodusteadlane' jt.

Viimasena võib nimetada tuletusliidete abil loodud sõnu. Kasutatud on stik-liidet: põõsastik, rabastik, raostik, roostik, saarestik, võsustik; ug-liidet: istutus 'istutamiseks võetud oks, istik', segadus 'segu', ik-liidet: kui-vik 'skelett'.

O. W. Masing pidas eesti talupoega, maarahvast arukaks ja arenemisvõimeliseks, kelle vaim oli kahjuks ebaususe ja rumaluse kammitsais. Talurahvale kirjutatud õpetlik-rahvavalgustusliku lugemisvaraga avardas ta maarahva mõttemaailma, andis inimestele teadmisi ja rikastas murdesõnade, rahvakeelsete väljendite, rahvusvaheliste sõnade, tõlkelaenude ja uute tuletistega senise eesti kirjakeele väljendusvõimalusi, valmistades pinda eesti rahvuskeele kujunemisele.

Kasutatud lühendid:

- MN = Marahwa Näddala-Leht, kusjuures esimene arv lühendi järel märgib aastakäigu kaht viimast numbrit ja teine arv lehekülge
- PVL = Pühhapäwa Wahhe-luggemissed.
- EOB = Ehnstnische Originalblätter für Deutsche

ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ
В ТРУДАХ О.В. МАЗИНГА

Валве-Лийви Кингисеп

Резюме

Просветительные издания для крестьян, написанные О.В.Мазингом, положили начало эстонской научнопопулярной литературе. Одновременно Мазинг является одним из создателей эстонской естественнонаучной терминологии. В настоящей статье рассматривается использование естественнонаучных терминов в его работах "Eetnische Originalblätter für Deutsche" (1816), "Pühharäwa Wahhe-luggemissed" (1818), "Täielinne ABD-Ramat" (1823), "Marahwa Näddala-Leht" (1821-1823, 1825). Вся терминология группируется по областям науки. Для обозначения понятий астрономии, географии, химии, зоологии, ботаники Мазинг использовал интернациональные слова (asbest, boa, kips, kompass, kristall, laava, magnet, metall, nafta, partsiss, orangutan, raavian, planeet, potas, rakett, skorpion), заимствования из немецкого и русского языков (krüünspann, mussel, pardel, seidevasser; sirkas, serkas, tabun, puusta), диалектизмы из восточного и восточно-прибрежного говоров (lan-tu, tikas, närik, pump), иногда придавая им другое значение. Нередко Мазинг сам создавал слитные слова и кальки (kivikan-gas, maavöö, liivameri, maakorsten, sihisein; kivisüsi, vi-hamuld, mäemees). Тем самым Мазинг обогащал словарный состав эстонского литературного языка в первой четверти XIX века.